

Сутність шкоди від невпевності в собі як результату насильства над дітьми

Анотація. У статті наведено аналіз психологічного підходу до розкриття механізму спричинення шкоди дітям, які стали жертвами насильства. У його основі лежить феномен самовпевненості. Брак самовпевненості стає причиною низки ефектів, які принципово погіршують якість життя дитини. Висвітлено підхід до формування змісту навчального матеріалу з безпеки життєдіяльності.

Ключові слова: насильство над дітьми, феномен самовпевненості, соціальна адаптація, образ «Я».

Abstract. The article presents an analysis of the psychological approach to revealing the mechanism of causing harm to children who have been victims of violence. It is based on the phenomenon of self-confidence. Lack of self-confidence causes a number of effects that fundamentally impair the quality of life of the child. The results of the study can be used to form the content of educational material on life safety.

Keywords: violence against children, the phenomenon of self-confidence, social adaptation, the image of «I».

Постановка наукової проблеми. Безпека життєдіяльності як область знань має порівняно коротку історію, що пояснює неоднаковий рівень дослідженості різних областей існування небезпек. Зокрема основні зусилля дослідників спрямовуються на всебічне вивчення небезпек у техносфері. У відповідній навчальній дисципліні «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» в якості базової змістової лінії також вибрані небезпеки у техносфері. Сутність небезпек у техносфері розкривається за допомогою природничо-наукових знань. Проте незаперечними являються факти наявності недостатнього рівня знань з природничих предметів у більшості студентів гуманітарних спеціальностей та нагальної потреби адаптації змісту вказаної навчальної дисципліни до пізнавальних інтересів студентів гуманітарних спеціальностей. Небезпеки в соціумі є складовою частиною змісту навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці», але більшість із цих видів небезпек представлено узагальненими описами. Наприклад, насильство над дітьми подається у формі класифікації та переліків видів завданої для дітей шкоди. При цьому психологічна сутність конкретного виду шкоди як правило не розкривається, що, на нашу думку, зменшує дидактичну цінність такого виду навчального матеріалу. Отже, дослідження, спрямовані на інтеграцію досягнень психологічної науки в зміст безпеки життєдіяльності є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підхід до розв'язання проблеми формування компетентності безпечної поведінки дітей дошкільного віку на основі механізму емоційної регуляції безпечної поведінки, який заснований на використанні емоційних реакцій різної модальності на нетипові життєві ситуації досліджував А. Іванчук [2]. Використання механізму емоційної регуляції безпечної поведінки дітей дошкільного віку доцільне, на його думку, при розробці та реалізації методичної моделі безпечної поведінки дітей і формуванні компонентів компетентності безпечної поведінки дитини.

Дослідження видів насильства над дітьми, психологічних причин їх виникнення, способів надання психологічної допомоги постраждалим від насильства здійснили К. Леві-Строс, Л. Лоренс, С. Палмер, Е. Фромм та ін. [1; 4; 8]. Гострі розлади емоційної сфери в жертв насильства описували А. Мудрик, І. Новосельська, Р. Овчарова та ін. Закономірності формування адитивної, деліквентної та асоціальної поведінки дітей жертв насильства вивчали С. Беліченко, Н. Максимова, О. Пчелінцева та ін. [10].

Мета і завдання статті полягають у розкритті сутності психологічного механізму невпевненості дитини у собі як основного виду шкоди, заподіяного їй у результаті жорстокої поведінки з боку дорослих.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що феномен насильства розглядають переважно в контексті порушення прав людини. В Україні законодавчо закріплені базові підходи щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Однак проблему насильницьких моделей поведінки вивчають переважно психологічній науці. Описи насильства над дітьми, які зустрічаються в літературних джерелах із безпеки життєдіяльності, характеризують переважно наближені і віддалені наслідки жорстокого ставлення до дітей, без роз'яснення психологічних механізмів заподіяння шкоди дитині. При розкритті тієї, чи іншої соціально-психологічної небезпеки, породженої насильством над дітьми, важливо розкрити прогностичні моделі сутності шкоди, заподіяної дитині.

А. Стромило і С. Мукомел до основних наслідків насильства над дітьми відносять такі: когнітивні, емоційні та поведінкові відхилення в розвитку особистості [8]. Характерно, що поведінкові

відхилення в розвитку особистості дитини порушують процес її соціалізації. Вказані дослідники також виділяють універсальну реакцію жертв насильства – це низьку самооцінку. Діти з низькою самооцінкою схильні до низки психологічних порушень, серед яких почуття провини і почуття власної неповноцінності. Втрата базової довіри до себе та інших людей порушує формування Я-концепції дитини.

Між феноменом самопевності, особистісними новоутвореннями та образом «Я» у дітей дошкільного віку існує зв'язок. Його розкриття допоможе студентам зрозуміти шкоду, нанесену насильством щодо дітей. Розглянемо сутність особистісних новоутворень, характерних для дошкільного віку. Вони формуються в процесі усвідомлення дітьми власних бажань і дій при їх співставленні із етичними нормами. До них відносять: супідрядність мотивів; внутрішні етичні інстанції; адекватну самооцінку; довірливий поведінку [9]. Здатність дитини диференціювати мотиви власної поведінки та виділяти при цьому домінуючий мотив, становить сутність супідрядності мотивів. Засвоєння дітьми дошкільного віку основних моральних норм формує внутрішні етичні інстанції, які виконують функцію регулятора поведінки дитини у відповідності до соціальних вимог. Здатність дитини регулювати емоційні переживання та імпульсивні поведінкові акти є смислом довірливості поведінки.

Вирішальну роль у формуванні самооцінки дітей дошкільного віку відіграють дорослі. Відповідно дорослі, які здійснюють насильство щодо дітей формують неадекватну самооцінку в жертви насильства. Неадекватна самооцінка дитини впливає на процес формування феномену самолюбства та почуття власної гідності. Неадекватне самолюбство на почуття власної гідності (образ «Я») дезактивує у дітей бажання самостверджуватися та стає причиною низької самовпевненості. Отже, смисл шкоди для дитини від низької самовпевненості в затримці її психічного розвитку.

Формування самовпевненості пов'язане з вміннями асертивної поведінки. Асертивність (від англ. assertiveness – напористість) – це здатність відстоювати власну точку зору, не порушуючи моральних прав інших людей. Під впливом асертивності поведінка людини стає гнучкою та дивергентною.

Самовпевненість – це здатність дитини усвідомлювати власні можливості у розв'язанні завдань, діяти асертивно, довіряти собі у ситуаціях взаємодії з іншими людьми, бути переконаною у досягненні успіху [9]. Самовпевненість належить до основних умов соціальної адаптації дитини до навколишнього середовища та розглядається як елемент довіри дитини до себе, до власних бажань та потреб [9]. Впевненість у собі розглядають у контексті образу «Я» при взаємодії з предметним, природним і соціальним довкіллям. Із формуванням позитивного образу «Я» пов'язаний феномен впевненості, у свою чергу, він пов'язаний з самоставленням і самооцінкою дитини. Позитивний образ «Я» формується за умови, що власні переживання, бажання, потреби дитини усвідомлюються нею як базові цінності особистості. Він включає також прийняття себе, самооцінку, відповідальності за власні рішення, задоволення собою. Тому самовпевненість розглядається як умова існування особистості, здатної досягти цілей власної діяльності. Дитина з позитивним образом «Я» володіє елементами асертивної поведінки. Асертивна поведінка заснована на принципах рішучості, чесності і дружелюбності [9]. Принцип рішучості протидіє маніпуляторам, принцип чесності захищає від втягування дитини в неетичну ситуацію, принцип дружелюбності налаштовує дитину на співпрацю з іншими людьми. Дитина з позитивним образом «Я» володіє елементами асертивної поведінки. Сутність навчання асертивності у формуванні соціальних умінь без агресії постояти за себе. Формування асертивної поведінки дитини переслідує ціль надати дитині впевненості. При цьому асертивність рахується ядром почуття власної гідності дитини. Асертивна поведінка дитини – це спосіб зниження тривожності, агресивності, толерантності в спілкуванні. Основні принципи навчання дітей асертивності: ознайомлення з неагресивними способами спілкування; уникнення потенційними жертвами переслідувань; уникнення ситуацій, коли агресивні дії можуть бути позитивно оцінені іншими людьми [6]. Область використання асертивних вмінь дітьми: створення контакту з іншими дітьми; приєднання до групи дітей; отримання допомоги від дітей та дорослих.

Для кращого розуміння сутності асертивної поведінки людини Л. Марчук радить порівнювати її з пасивною і агресивною поведінкою. Зокрема для кожного виду поведінки характерні такі способи реагування на ситуації: «Я не важливий, а ви важливі» – пасивна реакція; «Я важливий, а ви – ніщо» – агресивна, «Я важливий, ви важливі, ми важливі» – асертивна реакція [5, с. 174] Раціональне формування асертивної поведінки можливе за її структурними компонентами: ціннісно-мотиваційному, когнітивному, рефлексивно-оцінювальному, регулятивному [5].

Закордонні дослідники Дж. Вольпе, А. Лазарус, К. Роджерс та ін., трактують невпевненість дитини як результат соціальних страхів, недостатньої сформованості поведінкових умінь, недовіри до власного життєвого досвіду [6]. Емоційна реакція страху стає основою невпевненої поведінки, відповідно їй необхідно усунувши із соціальних і міжособових комунікацій та навчивши дітей альтернативним формам поведінки. Взаємозв'язок феномену самовпевненості та почуття власної гідності розкрив Ю. Клейберг [3]. Дослідник звертає увагу на факт стигматизації однолітками дітей з несформованою здатністю до адекватної самостійної поведінки, що стає однією з причин невпевненості у собі. Невідповідність самооцінки можливостям особистості та її домаганням гальмує розвиток в неї здатності мобілізувати зусилля на досягнення належних результатів. На думку Ю. Клейберга конфлікт між самооцінкою дитини та її домаганнями може призвести до таких афективних форм поведінки: неадекватних реакцій, агресивності, проявів нервозності [3].

М. Мішечкіна акцентує на тому, що переоцінка або недооцінка особистістю власних можливостей сприяє формуванню в неї негативних рис характеру [6]. Так, діти з заниженою самооцінкою, як правило, безініціативні, недостатньо оперативні у своїх діях, байдужі до результатів власної діяльності. Для дітей з заниженою самооцінкою характерні егоїзм, недоброзичливість, підозрілість, нездатність врахувати думку інших людей [6; 7]. Низький рівень самооцінки пригнічує дитину, спричиняє відчуття розпачу й невпевненості у своїх силах. Збільшення ступеня невпевненості в собі знижує самоповагу дитини і, в свою чергу, невпевнена поведінка стабілізується, перетворюється на невпевненість як негативну якість особистості. Діти із заниженою самооцінкою по-різному реагують на критику та зауваження: одні проявляють байдужість, ігнорують її; інші – афективно реагують на неї.

Висновки. У результаті аналізу психологічних досліджень проблеми насильства щодо дітей, нами була визначена базова шкода – невпевненість дитини в собі. Для з'ясування сутності вказаної шкоди необхідно вивчити її зв'язки з іншими психічними процесами в жертви насильства, динаміку трансформації шкоди в міру дорослішання дитини, а також основний спосіб формування впевненості у собі.

Жертва насильства через невпевненість у собі має яскраво виражені поведінкові відхилення, які несприятливо діють на процес соціалізації дитини. В основі поведінкових відхилень лежить порушення процесу формування особистісних новоутворень дитини дошкільного віку. Неналежна сформованість особистісних новоутворень призводить до браку відчуття власної гідності, а отже і до неналежної самооцінки та самовідношення.

Збільшити ступінь самовпевненості жертви насильства можливо шляхом виховання в неї асертивної поведінки. В її основі розуміння дитиною своїх прав, потреб і можливостей та здатність їх відстоювати з врахуванням інтересів інших осіб.

Список використаних джерел:

1. Бова А.А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15-25.
2. Іванчук А.В. Навчання дітей дошкільного віку безпечної поведінки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2020. № 70. Т 2. С. 49-53.
3. Клейберг Ю.А. Психологія девіантного поведіння. Москва: Издательство ЮРАЙТ, 2001. 160 с.
4. Левицька Т.Л. Насильство над дітьми як соціально-психологічна проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2011. Вип. XVI. С. 282-288.
5. Марчук Л.М. Формування асертивної поведінки студентів-психологів: структурно-компонентний аналіз дослідження. *Психологічний часопис*. 2017. № 1. С. 173-185.
6. Мішечкіна М.Є. Як виховати впевнену в собі дитину. *Дошкілля*. 2009. № 1. С. 20-22.
7. Мішечкіна М.Є. Характеристика основних підходів у вивченні впевненості у собі. *Науковий вісник Бердянського державного педагогічного університету. Гуманітарні науки*. 2008. № 1. С. 97-103.
8. Стромилло А.П., Мукомел С.А. Насильство над дітьми та його наслідки. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2008. Вип. 121. С. 40-143.
9. Фасолько Т.С. Виховання самовпевненості у дітей перед шкільного віку. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*. 2018. Вип. 10. С. 178-186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkogpht_2018_10_20 (дата звернення: 07.10.2020).
10. Юрків Я.І. Сутність та зміст соціального феномену «насильство в сім'ї». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 27. С. 234-237.

